

چند زانیاریه کی تازه له باره ی ژیان و بهره می خه یالی (-1819
1873)

Hemin Omar Ahmad
Bingöl Üniversitesi
heminahmad40@gmail.com
0000-0003-1985-9512

Gönderilme Tarihi: 3 Haziran 2025
Kabul Tarihi: 16 Kasım 2025
DOI: 10.26791/sarkiat.1713370

Hayalî'nin (1819-1873) Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Yeni Bilgiler

Özet

Kürt edebiyat tarihinin içinde hâlâ birçok kayıp şairimiz var ve onlar hakkında çok az şey biliniyor. Bazılarının sadece isimleri biliniyor, ama eserleri yok. Bazılarının ise yalnızca bir veya birkaç eseri kalmış, ama hayatları hakkında hiçbir bilgi yok. Hayalî, 19. yüzyılda yaşamış bu şairlerden biridir; yalnızca bir defterde beş satırlık bir şiiri yer alıyor ve Kürt basınında adı geçiyor. Avrupa'da vefat etmiş ve hakkında başka hiçbir bilgi yok. Bu araştırma, bu şairi Osmanlı arşivlerinde araştırmayı, birkaç belge ve Osmanlı dönemi gazeteciliğindeki kayıtlar aracılığıyla onunla ilgili bilgiler bulmayı, adını, babasının ve dedesinin isimlerini, tarikat bağlantısını, diğer şairlerle ilişkilerini, yolculuklarını, eserlerini ve ölümünü ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Ayrıca Osmanlı şair tezkiirelerini tarayarak Hayalî'ye ait iki Farsça şiiri de keşfediyor. Araştırma, belgeleri Kürtçeye çevirerek ve şiir metinlerini gün yüzüne çıkararak, klasik şairlerimizden birinin karanlıkta kalmış hayatını aydınlatmak ve klasik Kürt şiiri –Sorani lehçesi– alanına küçük de olsa bir katkı sunmak istiyor.

Anahtar kelimeler: Hayalî, Kürt edebiyat tarihi, Osmanlı arşivi, Şehrezur, Kerkük.

Some New Information on the Life and Works of Khayalî (1819-1873)

Abstract

Within the history of Kurdish literature, there are still many unknown poets, and little is known about them. Some are known only by name and without any surviving works, while others have left behind just a single poem or a few lines, with no further information about their lives. Khayali is one such poet from the 19th century, known only through a single poem found in a notebook and a mention in Kurdish journalism, who passed away in Europe with no other details available about his life. This study aims to trace this poet within the Ottoman archives and uncover information about him through a few documents and Ottoman-era journals—such as his name, father and grandfather's names, spiritual affiliations, relationships with other poets, travels, works, and his death. In addition, by searching Ottoman tazkiras (poets' anthologies), it identifies two Persian poems by Khayali. This research, by translating the archival documents into Kurdish and analyzing the poems, seeks to illuminate

part of the life of this little-known classical poet and to contribute a small piece to the field of classical Kurdish poetry in the central dialect.

Keywords: Khayali, Kurdish literary history, Ottoman archives, Sharazur, Kirkuk

چهند زانیارییهکی تازه لهبارهی ژیان و بهرهمی خه یالی (1819-1873)

پوخته

له نێو مێژووی ئەدەبی کوردیدا هێشتا زۆر شاعیری گومناومان هەن و شتێکی ئەوتۆیان لەبارەو نازانرێ. هەندیکیان ناویان هەیە و بهرهمیان دیار نییە، بەپێچەوانەو هەندیکیان تاک و تەرا بهرهمیان لێ بەجێماوە و هیچ لەبارە یانیا نەو نازانرێ. (خه یالی) یه کیکه له و شاعیرانه ی سه ده ی نۆزده، که تەنیا لەنێو کەشکۆلێکدا پێنجخشتەکییەکی دراو تە پال و لە پۆژنامەگەریی کوردیشدا ناوی هاتوووە که له ئەوروپا کۆچی دوایی کردوو، بێ ئەو هیچی دیکە ی لەبارەو نازانرێ. ئەم توێژینهو هیە ههولێ داوه له نێو ئەرشیفی عوسمانیدا به دواداچوون بو ئەم شاعیره بکات و له ئاوینه ی چەند بەلگەنامە و پۆژنامەگەریی عوسمانیدا هەندێ زانیاریی لەبارەو پەیدا بکات، وهك ناوی خووی و باوک و باپیر، تەریقەت، پەیوەندیی له گەل شاعیرانی تر، سەفەرەکانی، بهرهمیەکانی، کۆچی دوایی. له گەل ئەو شەدا به گەران له نێو تەزکیهری شووعه راکانی عوسمانی دوو شیعرێ فارسی خه یالی دەدۆزێتەوه. توێژینهو که وێرای کردنه کوردی به لگه نامه کان و خستنه پوووی دهقی شیعره کان، ده بێته هۆکاری پوونا کردنه وهی به شیک له ژیا نی تاریکی شاعیرێکی کلاسیکمان و مه لۆبهک ده بێت بو سەر خه رمانی شیعرێ کلاسیکی کوردی - زاری ناوه ند-

وشه ی کیلی: خه یالی، مێژووی ئەدەبی کوردی، ئەرشیفی عوسمانی،

شارەزور، کەرکوک

پیشهکی

بئگومان ئەدەبیاتی کوردی که به‌شە دیاره‌که‌ی شیعره، تا ئیستا بۆ نووسینه‌وه‌ی میژووی ئەدەبیاته‌که‌ی، زۆر که‌لین ماوه پر بکریته‌وه، چونکه له پرسی ده‌ستنوس و به‌لگه‌نامه‌کانه‌وه هه‌شتا زۆر شاعیر هه‌ن ناویان هه‌یه و به‌ره‌مه‌کانیان دیار نین، یان شتیکی ئەوتۆ له‌باره‌ی ژانیانه‌وه نازانین، به‌تایه‌تی شاعیرانی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م، که زۆریش دوور نین له‌ پووی میژووه‌وه، به‌لام له‌بهر زۆر هۆکار تا ئیستا به‌شیکیان نه‌دۆزراوه‌ته‌وه. ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیان یه‌ك دوو شاعیران دیارن و ئەوه‌ی تریان تا ئیستا هه‌ر بزرن.

ئەرشیفی عوسمانی و کرانه‌وه‌ی ده‌رگا‌که‌ی به‌سه‌ر توێژه‌ران، ده‌رفه‌تیکی زێرینه بۆ میژووی ئەدەبی کوردی، که له‌و ریگایه‌وه سۆراغی شاعیر و زانا و ناودارانێ کورد بکرین، به‌تایه‌تیش ئەو ئەرشیفه‌ گه‌نجینه‌ی زیاتر له‌ چوارسه‌ده‌ی تیدا‌یه. بئگومان ئەو چوارسه‌ده‌یه به‌شیکێ زۆری ولاتی کورده‌واری له‌بن حکومرانی ده‌وله‌تی عوسمانیدا بووه، به‌و هۆیه‌وه زۆرت‌رین زانیاری له‌ هه‌موو بواره‌کانی کورده‌واری له‌و ئەرشیفه‌خانه‌یه‌دا ده‌دۆزرت‌ه‌وه.

خه‌یالی کۆبی؛ یان خه‌یالی پاره‌یی یان خه‌یالی که‌رکوک، ناوی ئەو شاعیره‌یه که له‌ناو میژووی ئەدەبی کوردیدا ته‌نیا وه‌ك خه‌یالی ناوی هاتبوو و به‌س، بۆ ئەوه‌ی زانیاریه‌که‌ی ئەوتۆی له‌باره‌وه بزانن. ئەم توێژینه‌وه‌یه هه‌ولیداوه له‌ ریگه‌ی به‌لگه‌نامه‌کانی عوسمانی و سه‌رچاوه‌کانی ئیو ئەرشیفی عوسمانیدا چهند زانیاریه‌کی تازه له‌باره‌ی ئەم شاعیره‌ بخاته‌ روو، به‌تایه‌تی ئەم شاعیره‌ جیا له‌ شاعیرانی تری کورد، رهنگه‌ یه‌که‌م شاعیر بوویت گه‌شتی بۆ پارێس کردبۆ و بۆ سنوور سه‌رسامی پارێس بووه شاعیری له‌ په‌سنی شاره‌که‌دا نووسیوه. له‌و روانگه‌وه ئەم توێژینه‌وه‌یه له‌ چهند سه‌ره‌داوینکدا وێرای باسکردنی (خه‌یالی) به‌کانی ئیو ئەرشیفی عوسمانی، هه‌ولیداوه سه‌ره‌داوه‌کانی شوینی له‌دابکبوون و خویندن و مۆله‌تی زانستی و بوونی به‌ موده‌ریس و پاشان سه‌فه‌ری بۆ ئەسته‌نبۆل و پارێس له‌ به‌ر سیبه‌ری به‌لگه‌نامه‌کان باس بکات. له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا پایه‌ی زانییه‌که‌ی و به‌ره‌مه‌کانی و ئەو پاداشته‌ی که له‌ پای نووسینی به‌ره‌مه‌کانی وه‌ریگرتووه تیشکی خستۆته‌ سه‌ر. هه‌روه‌ها له‌ ریگه‌ی جیاوازه‌وه چهند شاعیرێکی به‌ فارسی و به‌ کوردی گۆران و ناوه‌ند خستۆته‌ روو و هاوڕیبه‌تی شاعیر له‌گه‌ڵ چهند شاعیرێکی کورد باسیان لێوه‌کراوه و پاشان تیشک خراوه‌ته‌ سه‌ر ساڵ و شوینی مردنه‌که‌ی.

گرنگی ئەم توێژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه‌ بۆ یه‌که‌مجار ئاوا به‌ ورده‌کاریی و له‌بهر سایه‌ی به‌لگه‌نامه و سه‌رچاوه‌ گرنگه‌کان تیشک ده‌خړت‌ه‌ سه‌ر ژبان و به‌ره‌می سیغه‌توللا خه‌یالی، که پیمان وایه‌ ده‌بیته‌ ده‌روازه‌یه‌ك بۆ ئەوه‌ی له‌ ئاینده‌دا زانیاری زیاتر له‌باره‌ی ژبان و شیعره‌کانیه‌وه بدۆزرت‌ه‌وه.

۱-۱ شاعیرانی نازناو خه‌یالی له‌ ئەرشیفی عوسمانیدا

بئگومان له‌ئێو میژووی ئەدەبی کوردیدا چهندین نازناوی شاعیرانمان هه‌ن که هه‌مان نازناو هی شاعیرانی تورک و فارسیشن. نازناوی خه‌یالی‌ش له‌ هه‌ر سێ ئەدەبیاتدا ده‌بیرین، بۆ وێنه‌ له‌ ئەدەبیاتی تورکیدا:

۱-خه‌یالی: ئەم خه‌یالییه‌ به‌ (خیالی مشهور) ناسراوه و وه‌ك له‌ ته‌زکیره‌ی شوعه‌رادا هاتووه خه‌لکی مه‌مالیکی رۆم بووه و ناوی محمه‌د بووه، شاعیری زۆری له‌ په‌سنی سولتان سلیمان خاندان هه‌ن. به‌ (ملك الشعراء) یش بانگیان کردووه و له‌ ساڵی ۹۶۰ی کۆچیدا مردووه ۱

۲-خه‌یالی: ئەم خه‌یالییه‌ش شیعره‌کانی له‌ (تذکره‌ی شوعه‌رای یومنی) هاتووه که له‌ ساڵی ۱۱۴۰ی کۆچی نووسراوه‌ته‌وه، تیییدا چهند شاعیرێکی تورکی و فارسی تیدا‌یه که ئاماژه‌ی داوه‌ هی خه‌یالی به‌گ، یان هی خه‌یالی ئەفهن‌دین. ۲

۳-خه‌یالی ئەفهن‌دیه‌ك له‌ سه‌رده‌می سولتان سلیمان قانونی هه‌بووه و شاعیر بووه، هه‌ر وه‌ك له‌ گوڤاری (زراعت حیاتی) هاتووه. ۳

۴-خه‌یالییه‌کی تر له‌ئێو مه‌جموعه‌ی ئەشعاردا هاتووه که له‌ کتێبخانه‌ی میلی ئەنقهره‌ به‌ ژماره‌ ۶۱۱۵۴۵ پارێزراوه، تیییدا وێرای باسکردنی نمونه‌ی شاعیری چهند شاعیرێك، نۆ لابه‌ر‌ش ته‌رخان کراوه بۆ شیعره‌کانی خه‌یالی و له‌ ژێر ناوی «دیوان خیالی» ئەو چهند شاعیره‌ هاتووه، ئەم شاعیره‌ گومانی زۆر ده‌کریت که خه‌یالیی کورد بیت. ۴

۲-۱ شاعیرانی نازناو خه‌یالی له‌ ئەدەبی کوردیدا

تا ئیستا ئەوه‌ی زانراوه شاعیری کورد به‌ نازناوی خه‌یالی هه‌بوون، به‌لام ئەوه‌ی که‌وتۆته‌ به‌رده‌ستان وێرای خه‌یالی ئەفهن‌دی، خه‌یالی کۆنه‌پۆشی مه‌ریوانی هه‌یه، ئەم شاعیره‌ به‌ گوێره‌ی کتیبی ناودارانێ کوردی (ئایه‌توللا مه‌ردۆخی)، که پشتی به‌ بۆچوونی قانیه‌ی شاعیر به‌ستووه، خه‌یالی ناوی شیخ موحه‌مه‌د کوری شیخ هه‌یدەر له‌ سه‌یده‌کانی کۆنه‌پۆشی، له‌ گوندی سه‌له‌سی مه‌ریوان له‌ سه‌ده‌ی ده‌یه‌می کۆچی ژیاوه. شیعره‌کانی کوردی سۆرانین و دیوانه‌که‌ی دلۆپه‌ی باران شۆردوویه‌تیه‌وه و ئیستیفاده‌ی که‌متر لێ ده‌کری. ۵. ئەم بۆچوونه‌ جیی سه‌رنجه، چونکه ئەگه‌ر ئەو له‌و سه‌رده‌مه‌دا ژایبیت ئەوا ده‌که‌وت‌ه‌ پێش نالی و قوتابخانه‌ی بابان.

۲- ژبانی خه‌یالیی کورد:

1 ده‌ستخه‌تی تذکره‌ الشعراء، سید صادق محمد، کتێبخانه‌ی زانکۆی ئەسته‌نبۆل، ژماره‌ 2568، ص 31

2 ده‌ستخه‌تی تذکره‌ الشعراء ی یمنی، کتێبخانه‌ی زانکۆی ئەسته‌نبۆل، ژماره‌ 3563، ل 32 و 112

3 اسکی عثمانیلر ده‌زراعت حیاتی، جریده‌ زراعت حیاتی، عدد 2، 15/5/1919، ص 21

4 مجموعه‌ اشعار، کتێبخانه‌ی ملی کتبخانسی، ژماره‌ 611545، ص 50-57

5 میژووی ناودارانێ کورد، عارفان، زانیا، وێژ هوانان، شاعیران، باب‌ه‌شیخی مه‌ردۆخ رۆحانی، وه‌رگێزانی ماجدی مه‌ردۆخ رۆحانی، به‌رگی یه‌که‌م، سنندج، 2011، 157. له‌ گۆل‌اله‌ی مه‌ریوان، قانع، به‌ندی یه‌که‌م، چاپی دوو هه‌م، 1970، ل 69-71 وه‌ریگرتووه

۱-۲ ناو و لەدايكبوونى:

ئەوھى لەبارەى خەيالى شاعىرەوھ گوترايوو، نەدەزانرا كەى و لەكوئى لەدايكبوو، بەلام لە كىتئىيى (قافلة الشعراء) كە بە زمانى توركىيە، ناسنامەى ئەم شاعىرەمان بۆ بەديار دەكەوتت، كە سىيغەتوللا خەيالى كورى مەلا ھەمىدزادەى سولەيمانىيە، ئەم زانە لە سالى ۱۸۱۹/۱۲۳۵ لە سىناجى سلىمانى لەدايك بوو. وەك باپىرى ئەوئىش ناوى سىيغەتوللا بوو. مەخلەسى لە شىعردا خەيالى بوو. كورى مەلا ھەمىدە. ۶. لەتئو بەلگەنامەكانى عوسمانى بە خەيالى ئەفەندى كۆيى و كەركووكى ناوى ھاتوو.

سەبارەت بە زىدى لەدايكبوونەكەى، سەچاوەكە تەنبا سەنجاچى سلىمانى نووسيو، بئ ئەوھى ئاماژە بە گوند يان ناوچەكە بەدات، بەلام لە سەچاوەى ناوچەى ھەورامانەوھ خەيالى بە خەلكى پاوھ ناسىنراوھ و بە گوئىرەى ئەوان ناوبراو لە سالى ۱۲۱۰ى كۆچى (۱۷۹۵-۱۷۹۶) لە پاوھ لەدايك بوو. ۷. تىكەلكردنى ناوچەى پاوھى ھەورامان بە سلىمانى بە بۆچوونى ئىمە لەوھوھ سەچاوە دەگرئ، كە بەشىك لە زانايانى ناوچەى ھەورامان و پاوھ لە سەرەتاكانى سەدەى نۆزدەدا بۆ سلىمانى و ناوچەكانى بن دەسەلاتى عوسمانى كۆچيان كىردووھ و سەرەتا لە سلىمانى گىرساوانەتەوھ و دواتر چوونەتە بەغدا و ئەنجا ئەستەنبول، بۆيە زۆربەيان بە بەغدادى و سلىمانى ناويان دەركىردووھ.

وا ديارە خەيالى بۆ خوئىندن چۆتە سلىمانى و كۆيە و كەركووك و پاشان چۆتە بەغدا و لاى مەھمەد فەيزى زەھاوى ئىجازەى زانستى وەرگرتووھ و دواتر وەك مودەرئىس گەراوھتەوھ تەكەيە تالەبانى و لەوئى دەستى بە دەرسدانەوھ كىردووھ و لە ميانى ئەو چەند سالىدا چەند بەرھەمىكى نووسيوھ.

جىاوازى سالى لەدايكبوونەكە، لە ئىوان سالى ۱۷۹۵ بۆ ۱۸۱۹، زياتر لە بىست سالى. بە بۆچوونى ئىمە سەچاوە عوسمانىيەكان لەو بارەوھ وردترن. ھەروھە سەبارەت بەو سەفەرەى ناوبراو بۆ پارىس، ئەگەر لە سالى ۱۷۹۵ لەدايك بوويت، ئەوا ئەو كاتەى چۆتە پارىس - وەك لە بەلگەنامەكاندا كۆتايى شەستەكانى سەدەى نۆزدە بوو - ئەوا تەمەنى نىكەى ھەفتا سالى بوو. سەفەرىش بۆ ئەو تەمەنە زۆر ناچىتە عەقلەوھ، بۆيە پىمان واھ سالى ۱۸۱۹ لە راستىيەوھ نىكتەر.

۲-۲ بەرھەمەكانى خەيالى

تا ئىستا لەبەر رۆشنايى بەلگەنامەكانى عوسمانى، خەيالى ئەفەندى ئەم بەرھەمانەى ھەن:

۱-مقامات صوفىيە و دقائى علمىيە: نووسەر ئەم بەرھەمەى شىرۆفە كىردووھ و وا ديارە بەرھەمەكەيش ئەوھندە گىنگ بوو، كە بۆتە جئى سەرنجى دەولەتى عوسمانى و لەپاى نووسىنى ئەو بەرھەمە پاداشتى دراوھت.

لە بەلگەنامەبەكدا كە مئزئوى ۱۱/۱۱/۱۲۷۷ى كۆچى (۱۸۶۱/۵/۲۱) بەسەرەوھى، ديارە لئىرەدا داواكارىيەكە بەرزرگاوەتەوھ و ناوبراو بە بەكەك لە زاناکانى ئىالەتى شارەزور و قەزاي كۆيسنجەق ناسىنراوھ، كە كىتئەكەى خۆى لەبارەى شەرحى مەقامى تەسەووفە دەنئىرئ بۆ مەقامى سەدارەت و بەو ھۆيەوھ شاپانى ئەوھى لوتفى بەرامبەر كىرئ و لە پاى ئەو ھەولەى بە ئەندازەى مووچەيەكى بۆ تەرخان كىرئ. ديارە ئەم نووسراوھش بۆ وەزارەتى گشتى مەعارىف ئىردراوھ.

لە بەلگەنامەبەكەى تردا كە مئزئوى ۱۲۷۸/۱/۲۸ى كۆچى بەسەرەوھى، ئاماژە بەوھ دەدا كە لە زانايانى شارەزور؛ خەيالى ئەفەندى بەرھەمىكى لەبارەى (مقامات صوفىيە و دقائى علمىيە) شەرح كىردووھ و ئەمەى ناردووھ بۆ بابى عالى، لەو بارەوھ وەزارەتى ئەوقافى ھومايؤن فەرمانى وەرگرتووھ كە بە گونجاو زانراوھ و شياوھ، بۆيە سەد و پەنجا قىرئوش مووچەى بۆ تەرخان كىراوھ.

بە گوئىرەى بەلگەنامەكان، خەيالى دواى ئەوھى كە كىتئەكەى نووسيوھ، لە تەكەيە تالەبانى لە كەركووك نىشتەجئ بوو، ھەر لەوئىوھ داخوواى پاداشتكىردنەكەى بەرزرگاوەتەوھ:

لە بەلگەنامەبەكەى دىكەدا كە مئزئوى ۱۲۷۸/۱/۲۰ى كۆچى (۱۸۶۱/۷/۲۸) بەسەرەوھى، ئاماژە بەوھ دەدا كە داواكار خەلكى قەزاي كۆيەى ئىالەتى شارەزور و دواى تەمەنىك لە خەرىكبوون بە زانست و زانبارى و بلاوكردنەوھى زانست، ئىستا لە كەركووك لە تەكەيە گەورە مەشايخى تەرىقەتى قادرىيە شىخ عەبدولرەھمان (قدس سرە) نىشتەجئىيە و خەرىكى سلووك و ئادابى تەرىقەتە، لەگەل ئەوھشدا كىتئىكى نووسيوھ و بۆ بابى عالىي جەنابى زىللوئلا و سەرلەوھەى دىباچەى ئىسمى سامى /قدس سرە العزىز و دىوانى شەرىفى ناردووھ كە (مقامات صوفىيە) شەرح كىردووھ. دواى پەسن و سەنا و پىشكەشكىردنى دىبارىيەكەى لە خوارەوھ خۆى بە بەندەى داواكار/ خەيالى ناساندووھ.

ئەم دۆسيەيە سەرەوھ سئ بەلگەنامەى تىدايە و ھەموويان نووسراون و ھەمان بابەتى لەخۆگرتووھ. ۱۰

۲- شەرحى دىوانى بئ دلى بوخارى: وا ديارە خەيالى دىوانى بئ دلى بوخارى بە فارسى شىرۆفە كىردووھ و پىشكەشى بابى عالى كىردووھ و بەو ھۆيەوھ دە ھەزار قىرئوشى پاداشت وەرگرتووھ. لە لايەكى تر ھەر بەو ھۆيەوھ مانگانە ۱۵۰ قىرئوشى بۆ بىردراوھتەوھ. ۱۱.

۳- بەرھەمى شىعرى: مخابن زۆربەى ھەرە زۆرى شىعەرەكانى ئەم شاعىرە فەوتاون، ئەو چەند شىعەرەى دۆزراونەتەوھ، بە زمانەكانى فارسى، توركى،

۶ قافلة الشعراء، محمد توفيق، ص 23

۷ مشاهير پاوه: شرح حال، آثار و زندگى شاعران پاوه (900 - 1300ه.ق)، عدنان مرادى و حيدر معاذى، انتشارات آراس، سنج 1396، ل 81-82

۸ A.}MKT.NZD. 353 - 40

۹ A.}MKT.MHM. 229 - 91

۱۰ I.DH.. 475 - 31873

۱۱ قافلة الشعراء، محمد توفيق، سەرچاوە پىشوو

كوردىيى ناوھند و گۆرانن.

۳-۲ خەيالى و ھەولدان بۇ دامەزراندن يان بوونە خاوەنى مووچە

وھك ئاشكرايە لە سەردەمى عوسمانيدا، تا شوئىنى مووچە خۆرئىك چۆل نەبوايە، دەرفەتى دامەزراندن بۇ كەسئىكى تر نەبوو، بۆيە ھەر كە مووچە خۆرئىك كۆچى دوايى دەگرد، چەند كەسئىكى تر ھەوليان دەدا لە شوئىنى ئەو دابمەزرئىن يان بە فرمائىك مووچەى مردووھە كە بخرئىتە سەر ناوى ئەوان. خەيالى ئەفەندىش لەو كاتەى لە كۆيە و كەركووك بوو، ھەولى بەدەستھيئانى ئەو برە يارمەتییەى داو، بۆ وئىنە:

لە نووسراوئىكدا كە مئژوووى ۱۲۷۸/۲/۱۹ى كۆچى (۱۸۶۱/۶/۲۸) بەسەرەوھە، ئەو پرونكراوھتەوھە كە شوئىنى مووچەيەك چۆل بووھ بۆ ئەوھى ۱۵۰ قرووش بۆ خەيالى ئەفەندى يەك لە زانكانى قەزاي كۆيەى سەر بە ئىلايەتى شەرەزور بېرئىتەوھ، لەگەل ئەوھشدا لە بەغداش يەك لە زانكان كە ناوى عەبدولرەحمان ناچمە (يەكئىكە لە زانكانى كورد) ئەويش دووچارى ھەژارى و نەبوونى بۆتەوھ بۆ ئەويش تەرخان بگرئى. ھەر لەئىو ئەم بەلگەنامەيەدا ناوى چەند كەسايەتى و زاناي تر ھاتووھ كە بە شياو و موستەھەق زانراون يارمەتى بدرئىت. ۱۲

بەلگەنامەيەك كە مئژوووى ۱۲۷۹/۳/۲۷ى كۆچى بەسەرەوھە لە موھىمەى ئاسەفییەوھ نووسراو بۆ وھزارەتى دارايى كراوھ و تئيدا ھاتووھ كە سىغەتوللا خەيالى ئەفەندى لە زانايانى شەرەزور و ئەو مووچەيەى بۆ باوكى تەرخان كرابوو، عەرزوھالى پئىشكەش كرددووھ بۆ ئەوھى مووچەكە وھربگرئى و تكيە بیدرئىت۱۳. لە نووسراوھەدا خەتئىك بەسەر ناوى خەيالىدا ھيئراوھ.

وا ديارە ھەتا لە كەركووك و بەغدايە ئەو ئاوانەى نايتەدى و دانامەزرئىت، بەلام كە چۆتە ئەستەنبول، (لە سالى ۱۸۶۶/۱۲۸۳ عوسمان بەگى كورى مستەفا فازل پاشا ناوبراوى دامەزراندووھ ۱۴). نازانين شيوھى دامەزراندنەكە چۆن بووھ، بەلام وا پئىدەچن كە بە مودەرئىس دامەزرابئى.

لە بەلگەنامەيەكى ديكە ناوى خەيالى ئەفەندى لەگەل دوو موھاجيرى داغستانى ھاتووھ، كە فرمانيان بۆ دەرچووھ رۆژانەى سەفەريان بۆ حسئىب كەن و بۆ ماوھى دوو مانگ بىست قرووش پارەى خوارديان بۆ خەرچ بكەن. ئەم بەلگەيە كە لە مانگى زولھيججەى سالى ۱۲۷۷ (مايس و حوزەيرانى ۱۸۶۱) ۱۵.۵ پئىدەچن خەيالى ئەفەندىش وھك ئىمامى سەربازى گوازرا بئىتەوھ، چونكە لە بەلگەنامەيەكى ديكەدا ناوى خەيالى ئەفەندى ھاتووھ كە ئىمامەتییەكەى گوازراوھتەوھ بۆ لاي سەربازانى شەرى قەم، بەلام دئىيانەبووين كە ئەم خەيالى ئەفەندىيەى يان يەكئىكى تر.

۴-۲ خەيالى و چوونى بۆ ئەستەنبول

لەبارەى چوونى خەيالى بۆ ئەستەنبول، كئىبى (قافلة الشعراء) ئامازەى بەوھ كرددووھ، كە خەيالى دواى ئەوھى ئىجازەى زانستىي لە بەغدا لاي موفتى زەھاوى وھردەگرئىت، دەگەرئىتەوھ كەركووك و لە تەكئەى تالەبانى دەمئىتئەوھ، پاشان لە سالى ۱۸۵۸/۱۲۷۵ دا بەرەو ئەستەنبول كۆچى كرددووھ ۱۶. ھەرچى بەلگەنامە عوسمانىيەكانن باس لە ھاتنەكەى خەيالى بۆ ئەستەنبول دەكەن و جياوازى دوو تا سئى سالى لە ھاتنەكەى ھەيە:

لە بەلگەنامەيەكدا كە مئژوووى ۱۲۷۷/۱۲/۴ى كۆچى (۱۸۶۱/۶/۱۳) لەسەر نووسراوھ، ئامازە بەوھ دراوھ كە خەيالى ئەفەندى لە زانايانى كەركووك لەگەل دوو لە فئىيان ھاتۆتە دەرەلئىيە / ئەستەنبول، ئەو شايانى حورمەت لەگەل نواندە و لە سئى ئەم مانگى زولھيججەيەرا لە گەرەكى ديلەدىكى ئەستەنبول تا دوو مانگ رۆژانە بەشى بىست قرووش خەرچىي خوردو خۆراكى بۆ دابىن كراوھ. ۱۷

لە بەلگەنامەيەكى ديكەدا، ديارە ئەو سەفەرەى خەيالى ئەفەندى رونتەر دەبئىتەوھ كە داوا دەكرئىت ماوھى دوو مانگەكەى بۆ درئىز بگرئىتەوھ، ئەمەش ھاوئىچە لەگەل كەسئىكى ئىرانى كە ئەويش ھەمان كئىشەى ھەيە. ئىترە دەگەينە ئەو راستىيەى كە ئەو بەلگەنامانەى باس لە موسافىرەتى خەيالى ئەفەندى دەكەن، ئەگەر ناوى كەركووكئىش نەھيئىت لەبەرئەوھى سالىكە ھەمان سالى، ئەوا بە دئىيايى خەيالى ئەفەندى كەركووكى- كۆيە وا ديارە لە موسافىرەت بوونە. ئەم بەلگەنامەيەش بە خەلكى كەركووك ناوى دەبا. بۆيە لە نامەيەكدا كە لەگەل ھەمان دۆسيەدايە و مئژوووى دۆسيەكە (۱۲۷۸/۶/۸) (۱۸۶۱/۱۲/۴) ى پئىوھە، خەيالى ئەفەندى بە خەتى خۆى نامەيەك بۆ سەدارەت پەنا دەنووسئىت و دواى پەسندانيان، داوا دەكات كە ماوھى مانەوھى لە موسافىرخانەكە درئىز بكەنەوھ. ۱۸

لە بەلگەنامەيەكى ديكە كە مئژوووى ۱۲۷۶/۱۲/۲۸ (۱۸۶۰/۷/۱۷) بەسەرەوھە، داواى ئەوھ كراوھ كە خەيالى ئەفەندى لەگەل ھەشت سەد كەس لە دووسەد خانووودان لە تەكفورداغ، بۆيە داواى ئەوھ دەكەن كە بئىدرئىنە شوئىكى ديكە. ۱۹

وا ديارە خەيالى ئەفەندى وھك لەسەرەوھ ئامازەى پئىدرا، ئىردراوھ بۆ ئىمامەتى مزگەوتئىك لە گەلبولئى ليمان لەگەل موھاجىرەكانى شەرى قەم. ئەم

12 İ.DH.. 476 - 32000

13 A.}MKT.NZD.00451.00038.001

14 قافلة الشعراء، محمد توفيق، سەرچاوى پئىشو ۱۴

15 A.}MKT.MHM. 223 - 63

16 قافلة الشعراء، محمد توفيق، ص 23

17 A.}MKT.MHM.00223.00063.003

18 A.}MKT.NZD. 384 - 13

19 A.}MKT.NZD. 318 - 54

به لگه نامه یه ش میژوووه که ی ۱۲۷۷/۱۲/۱ ای کۆچی (۱۸۶۱/۶/۱۰) ز به سه ره وه یه ۲۰.

له لیکۆلینه وه یه کی دیکه دا بۆ کتیبی (قافله الشعراء) به زمانی تورکی، ناسنامه ی ئەم شاعیره مان بۆ به دیار ده که ویت، که سیبغه توللا خه یالی مه لا حه میدزاده ی سوله یمانیه لیه، ئەم زاته له سالی ۱۸۱۹/۱۲۳۵ له سنجا قی سلیمانی له دایک بووه. وه ک باپیری ئەویش ناوی سیبغه توللا بووه. مه خله سی له شیعردا خه یالی بووه. کوری مه لا حه میده. له ته مه نی سی سالییدا چۆته به غدا و لای محمه د فه یزی زه هاوی خویندوو یه تی و دوا ی ئیجازه وه رگرتن چۆته که رکوک. له که رکوک له ته کیه ی شیخ عه بدولره حمانی خالیسی ماوه ته وه. له وێ بۆته موده ریس و له سالی ۱۸۵۸/۱۲۷۵ دا به ره وه ئەسته نبول کۆچی کردوو.

وا دیاره ئەو کاته ی خه یالی ئەفه ندی له ئەسته نبول بووه، به هۆی ئەوه ی فارسی و عه ره بییه کی زۆر باشی زانیوه و شاعیریکی زۆر باش بووه. ده رسی به زۆر خه لک گوتوو. به وه هۆیه وه زۆر ناسراو بووه. ته نانه ت محمد ته و فیقی نووسه ری (قافله الشعراء) ده لێ له مزگه وتی شازاده دا لای ئەو خه مسه ی نزامی خویندوو. ۲۱ ئەمه به لگه ی ئەوه یه ئەو چه ند ساله که مه ی که له ئەسته نبول بووه نوابانگیکی باشی بۆ خۆی په یدا کردوو و هه ر ئەوه ش بووه وایکردوو شیعری له رۆژنامه یه کی به نوابانگی ئەوسای ده وله تی عوسمانی چاپ بێ.

۵-۲ خه یالی و چوونی بۆ پاریس

له نپو سه رچاوه کوردیه کاند، محمه د میه ری له په راویزی وتاریکیدا له رۆژنامه ی کوردستان-ی ئەسته نبولدا، ئاماژه ی به وه داوه که خه یالی له فه ره نسا کۆچی دوا یی کردوو. ئەمه یه که مین هه واله که ئاماژه به وه بدا شاعیریکی کورد چوو بیته پایته ختی ولاتیکی ئەوروپی. به لām له کتیبی (قافله الشعراء) دا، ئاماژه به وه کراوه که خه یالی له گه ل عوسمان به گدا به یه که وه ده چه ن پاریس و ماوه ی حه وت سالی کۆتایی ژبانی له وێ ده میتته وه ۲۲.

بۆ پشتراستکردنه وه ی ئەم بۆچوونه، له یه کیک له ژماره کانی رۆژنامه ی (روزنامه ترجمهء حوادث) دا شیعیریکی خه یالی به زمانی فارسی له په سنی پاریس ده بینری، به مه ش دلنیا ده بینه وه؛ که خه یالی ماوه یه که له فه ره نسا ماوه ته وه.

۶-۲ کۆچی دوا یی

محمه د میه ری که خاوه ن ئیمتیازی گۆفاری کوردستان بووه له ئەسته نبول، له ژماره یه کی گۆفاره که یدا له په راویزی باه تی (ادبیات کردیه دن بعض نمونه ل- چه ند نموونه یه که له ئەده بیاتی کوردی) دا داخ ده رده برێ بۆ ئەو شاعیره کوردانه ی که له غه ربیدا سه ریان ناوه ته وه، له وانه ناوی که یفی شاعیر و خه یالی شاعیر ده هینن که له ئەوروپا مردوون ۲۳. ره نگه سه فه ری بۆ پاریس و مانه وه ی ئەو چه ند ساله ی له وێ، وا زانرابوو بۆ که هه ر له ویش مردوو. له راستیدا نه که یفی و نه میه ری هه یچ کامیان له ئەوروپا نه مردوون. سه رچاوه هه ورامیه کانی ئاماژه یان به وه داوه که خه یالی له ده ور به ری سالی ۱۲۸۰ (۱۸۶۳-۱۸۶۴) له ئەسته نبول کۆچی دوا یی کردوو، وا دیاره چوونه ئەسته نبول و بۆ خه به ربوونی کراوه ته پتوهر. به لām له کتیبی (قافله الشعراء) دا به روونی ئاماژه به وه ده کات که خه یالی ئەفه ندی له گه پانه وه ی له پاریسه وه بۆ ئەسته نبول نه خۆش که وتوو و سێ چوار مانگ به وه نه خۆشییه نالاندوو یه تی، دواتر له سالی ۱۸۷۳/۱۲۹۰ هه ر له ئەسته نبول وه فاتی کردوو و له بهر ده رگای ئەدرنه قاییسی له و مه زاره تیزراوه.

۳- په یوه ندی خه یالی وشاعیرانی تری کورد

۱-۳ خه یالی و فکری

به گویره ی سه رچاوه کانی ناوچه ی هه ورامان، له بهر ئەوه ی خه یالی له پاوه له دایک بووه، بۆیه په یوه ندیه کی زۆری به زانایانی ناوچه که هه بوو له نموونه ی فکری و عه بدولخالق. خه یالی به زمانی فارسی و کوردی هه ورامی شیعری نووسیوه و زۆر له شاعیرانی ده فه ره که رچکه ی ئەویان گرتوو. خۆی به قوتابی و فکری شاعیری به مامۆستای خۆی زانیوه. له سالی ۱۲۸۰ ای کۆچی له ئەسته نبول کۆچی دوا یی کردوو. ۲۴

شعیریکی خه یالی به زاری گۆران بۆ مامۆستای خۆی (فکری) نووسیوه، ئەمه ده فه که یه تی:

ئوستاد موشفق، (خه یالی) مه حرروم

جه لابه خش فه رد ئەوراق مه عدووم

موده پس نه ده رس علم شه ریعت

ئوستاد کامل وه عز و نه سیحت

نه تیجه ی پاکان سلسله ی مه عاز

په یوه سته ی حه قیق بریا جه مه جاز

20 A.}MKT.MHM. 222 - 22

21 قافله الشعراء، سه رچاوه ی پینشو

22 هه مان سه رچاوه ی پینشو

23 ادبیات کر دیعدن بعض نمونه ل، محمد مه ری، کوردستان، عدد 1، 28 ربیع الاخر 1337، ص 5

24 شرح حال آثار و زندگی شاعران پاوه، ل 81-82

كان كۆى عەقىقى لەعل يەمانى
دوڤ شكاف بەحر علم و مەعانى
چۆلگەرد وادەى سەحرانى مەعلوومات
ناسىخى مەھوود پەى نەفى و ئىسبات
سەراف بازار شای پر كەمالان
مەحرەم دىدار كۆل سۆسەن خالان
ئىنشا كەردە بىت جە دەست چەپگەرد
چەند فەردەى وە سۆز بەيانات دەرد
ھەر جە ئەحوالات دوورى مەھجوورى
خالى جە شادى وەسل و سەبوورى
واتام يەكايەك مەزموون نامەت
مەفھووم بى وەنەم تەحرىرى خامەت
دىام دىم فەردەى بكر كەردەنى
جە نۆ وە بادەى دققەت وەردەنى
خەيالت وادەى ئەمشەو تەى كەردەن
پەى وە مەعنەى رووى ئارۆ ئاوردەن
ھەر چەن خەيالات ئاوەردەم بەردم
جواو نامەت بە يۆ نە فەردم
دىم ئەسپ خەيالت قافلەم لەنگەن
مەزلگەى جواب خەيلى فەرسەنگەن
چوون ھەلەتياى ھەرد دەخيل گىر وەردم
پەى ئۆلگەى جواو رابەر نەكەردم
چەند مۆھرەى خەيالت وە كار ئاوردم
نشانەى دوو شش ناما نە نەردم
مەعلووم بۆ وەنەت چەند مات دەردم
شېويان جە داخ قافىەى فەردم
بە مەرگت قەسەم حالىم بەدحالئەن
مىنچ وئىنەى تۆ چۆلگەردى ھەردم
ئەنواع و ئەقسام خەم جە لام جەمەن
كوان تەم گرتەن نە ئاھى سەردم
كەردەوہ نيەن پەى دىن ياران
گىر وەردەى دەستاخ دەشت چەپگەردم
بارى فەرما بىت پەى دەواى مەھوود
فەرز كەرە ئەويچ پەرىت ئاوردم
بەلام عەھد و بەين جارانش نيەن
مەعلوومەن بدىەى وە رەنگى زەردم

دریغیش نیهن جه لای (خهپالی)

فیکر بکره ی کهر نهگیچ دهردم

تو مهقبوولنه بکره موناچات

من خهپالی دووعا و چچایا کهردم

تهسکینهی نهوی پهی شهفای زامان

جه داغ فهلهک خو من ها مهردم

(فکری) (خهپالی) تئیدن نهورداش

فدای خاک پای یاری هام فهردم ۲۵

لهم شیعره دا دهردی دووری و غهریبی بهتهواوی ههستی پی دهکری، لهگهل نهوهشدا پهپوهندی بهتینی نیوان ههردوو شاعیر له ههست و سوزیکی ناوازه دا خوئی نیشان ده دات.

۲-۳ خهپالی و شیخ رهزای تاله بان

شیخ رهزای تاله بان له دوو سهروهو پهپوهندی لهگهل خهپالی هه بووه، له لایهک خهپالی موریدیکی بهوهفای شیخ عهبدولره حمان تاله بانایی باوکی شیخ رهزا بووه و له لایهکی تریشهوه له تمهن نژیکی پهکتر بوونه و پهنگه نهو سهردمه می که خهپالی له نهسته نیول بووه، شیخ رهزایش لهو سهفهراهی که ماوهیه که ماوه تهوه پهپوهندی که یان ههر بهردهوام بوویت.

شیخ رهزا له شیعیکی تورکیدا ناوی خهپالی دههین، بهم شیوهیهی خوارهوه:

لهو شیعهی که باس له بیرهوه ریبهکانی نهسته نیول دهکات، وا دیاره لهگهل خهپالی بهپهکهوه بوونه، شیعه که بهم دیره دهست پیدهکات:

خرم او دم که ساکن دیر مغان ایدم

همراز جام همدم رطل گران ایدم

ترکان سروقامت ایله دست در میان

خوبان غنچه لبه دهان بردهان ایدم

گاهی حریف حلقهء رندان باده نوش

گاهی انیس مجلس دردکشان ایدم

مهری نکته سنج و خیالی بذله گو

یاران شوخ مشرب ایله همعنان ایدم

وا دیاره شیخ رهزا باس له بیرهوه ریبهکانی نهو کاتهی دهکات که له نهسته نیول بووه و ناوی میهری کهرکوکسی و خهپالی دههین، که نامازه بهوه ده دا و خوزگه بهو کاتانه دهخوای که دانیشتووی پرستگهی موغان بووه و هاووازی جام و هاوده می پهتلی دهفری مهی گران بووه و لهگهل تورکانی بالاسهروواندا دهست لهناو دهست و لهگهل جوانانی غونچه لئواندا دم لهناو دم و ده میک هاوپی کوری رهندانی باده نوش و ده میکیش هاوده می کوری دهردکیشان بووه، میهری نکته هه لسه نگی و خهپالی هه رزه گو لهگهل یارانی گالته چیدا هاوجله و بووه. ۲۶

۴- خهپالی له پوژنامه گهری عوسمانیدا و شیعه که ی بو شاری پاریس

عهبدولره حمان ناجم له پوژنامه ی (ترجمان حقیقت) و له وهلامی ترۆته ری کونسولی ئینگلیزدا کاتیک باس له زانایانی کورد دهکات و پاشان دپته سهه باسی شاعیرانی کورد، خهپالی له پیزی شاعیره گهوره کان دادنه (نهحه دی جزیری، مهولهوی، گورانی، نالی و خهپالی سلیمان، فیکری و صابری، کهیفی و کهشفی، سامی و کامی، سه لیم و فه هیم نهفهندی، مستهفا بهگی کوردی و عهبدولره حمان بهگ، شیعر و غهزه لی کوردییان ههیه و بهرهه مه کانیا و پرای نهوهی سحریکی هه لالان، پرن له کهمالات و مه عاریفیش) ۲۷! نهوهی جی سهرنجه لهو میژوووه دا خهپالی چهند سالی که کوچی دواپی کردووه. نه مهش نهوه دهسه لمین له لای که سایه تیبه گهوره کان کورد له نهسته نیول، خهپالی و پرای ناوبانگی زانست و زانباریه که ی، وهک شاعیریش پیگه یه کی گهوره ی شیعی هه بووه.

شرح حال آثار و زندگی شاعران پاره، ل 81-82

شیخ رهزای کهرکوکسی و شیعه تورکیبهکانی، عهتا تهزی باشی، وهرگیرانی له تورکیبه هه نهحهء تاقانه، بلوکراوهی ناس، چاپی بهکم، هه لیر، 2011، ل- 262 263

بریطانیا کنسولوسنه جواب، ویلایت مدعی عمومی عبدالرحمن ناجم، ترجمان حقیقت، عدد 982، 5 ذوالقعدة 1298 / 28 اپریل 1881، ص 2-3

له پۆژنامه‌ی (روزنامه‌ی جریده‌ی حوادث) له ژماره ۲۲۲ ی ۱۷/۸/۱۸۶۵، شیعیکی خه‌یالی ب‌لاوکراوه‌ته‌وه و له پیشه‌کیه‌که‌دا ناوی خه‌یالی به خه‌یالی نه‌فه‌ندی که‌رکوکوی و شارحی بیدلی بوخارایی هاتوو. ته‌نانه‌ت باس له‌وه‌کراوه‌که ناوبراو له شاعیره به‌ناوبانگه‌کان و ئوستادانی سه‌رده‌مه، ده‌باره‌ی شاری پاریس قه‌سیده‌یه‌کی له‌تیفی نووسیوه. (ئه‌مه‌ش ده‌رخه‌ری ئه‌وه‌یه‌که خه‌یالی چۆته پاریس بۆیه ئاوا په‌سنی داوه). شیعه‌که به‌زمانی فارسییه و ئه‌مه‌یه:

قصیده‌ی بی نظیره در تعریف شهر پارس از افکار آن شارح بیدل بخارای خیالی افندی کرکوکوی:

ندیده دیده‌ی زمان بهیج روزگارها
چو شهر پارس یك مکان ز عرصه‌ی کنارها
نه خود گذشته بر مکان ز جمله‌ی گذارها
چو فصل پارس یك زمان بصفحه‌ی مدارها
جهان دیگرست این چو خلد بردیارها

نسیم خلد هر زمان پی لطافت و صفا
پارس آید از جنان ز روی فقر چون گدا
ز ره بباد این مکان رسد ولی بصد جفا
بخاک پای او زدان کند بجان و دل فدا
که در پیش فتد دوان بسیر مرغزارها

میان شهر نهر سن چو کوثرست در جنان
بباغ و خانه و چمن بروز و شب شود روان
ز دختران گلبدن ز دلبران نکته‌دان
بدور او ز ناز و فن گذر کنند خورسان
که برده‌اند تن بتن زدیدها نظارها

بهر قدم زهر ممر بهر نکته ز هر طرف
کنند صف بصف گذر نه یك نه صد هزار صف
ز دلبران با هنر ز دختران با شرف
ازان لبان پر گهر وزان بنان چون صدف
روان شود بدشت و در زدیدها بحارها

عیان نکات حسن وان از مصحف جمالشان
سکون و فتنه در بیان ز عشوه و دلالتشان
بطفلی روشنت ازان سواد زلف و حالشان
نهان رموز کن فکان در آیت مقالشان
که دیده‌ام دهند جان بمرده‌ی مزارها

کنند رام مرغ دین بدام زلف خم بخم
کنند بمهر نه بکین بدیر مفتی حرم
بیاورند بر زمین ملک ز عرش از حکم

چواهوآن دشت چین خطاست اگر کنندرم
کنند چون نه از کمین میان ره شکارها

گذرکنند روز و شب بسیر باغ و بوستان
رسد ز زلفشان طرب بسنبل و بضمیران
دهند دم بدم ز لب بنادمیده غنچه جان
فندخمار بی تعب ز چشمشان بارغوان
ولی زقد دهند تب بسر وجویبارها

بدین شکوفه کی سمن چراست این چنین نزار
نه دیده محنت زمن نه دوش او کشیده بار
ز عشق کشته همچو من ضعیف زردو خوار زار
ویا شنیده بس سخن ز دلبران این دیار
برندکز سخن ز تن روان دلفگارها

بغمزه می برند دل بعشوه می دهند جان
کنند عاشقان خجل ولی دهند شان امان
بروی نرم غمچو گل بمژه تیر چون سنان؟
بهر نگاه متصل کنند خلق صد جهان
ز کردگار منفصل هزار کردگارها

ملاحنست ذره ز شعله لقایشان
لطاقتست قطره ز لجه صفایشان
ظرافتست عشوه ز جلوه وفایشان
نزاکنست لهجه ز شعبه صدایشان
زده ز حسن طره بزلف بر عذارها

کند مسیح گفتگو ز نکته نگاهشان
سپهر سرکند فروز گوشه کلاشان
می بهشت در سبوز دیده سیاهشان
ز ملک تن بحست جود و زلف چون سیاهشان
فتاده نحل دین کزو زیخ و برگ بارها

همه شفیق و مهربان همه رفیق و خوش زبان
همه لطیف و نکته دان همه شریف حسن وان
دهند بوسها عیان بزید و عمر و واین آن

غریب شهرها ازان گذشته اند بدل بجان
ز قوم و خویش و خان و مات ز شغل کاربارها

شبان تار در نظر بدید نیست ازین دیار
که روشنست تا سحر قنادیل از همه کنار
ز دلبران سیم بر ز برج و قله و حصار
هزار ماه در گذر هزار چرخ در مدار
بهر کنار شعله ور ز غازها ستارها

شود بدید ازین مکان بهر قدم زهر گذر
فزون ز آرزوی جان ز کام نفس بیشتر
ز زیب و فر و حسن و آن ز نقل بوسه و شکر
ز علم و حکمت و بیان ز کسب و صنعت و هنر
ز بارگاه و خان و مان ز حصن و برج و بارها

همین بنا و بارگاه که دیده‌ام درین مکان
همه ربوده‌اند کلاه ز فرق هفتم آسمان
متانت و علو و جاه بدور شان چو پاسبان
که برده یک بیک پناه بعدل داور زمان
زده برای دادخواه بدورشان حصارها

همه متین و بی بدل ز حکم و امن و عدل و داد
همه قصور بی خلل مدام تا دم معاد
کنند فخر بر ملل ز عقل اهل ابن بلاد
نعم ز فیض لم یزل نه دیده دیده عباد
چو شهر یار این محل میان شهر یارها

برای ودانش و حکم گرفته تاج سروری
رواست اگر هزار جم و راکنند چاکری
زند چو مهر صد علم در آسمان داوری
که می کند باین حشم بهر گدا برابری
مطیع امرش از همم صغارها کبارها

بفکر و دقت متین به بخردی/ نجردی و آگهی
نمی کند چو آن و این ز عدل و داد کوتاهی
زده بنام او نگین نشانهء شهنشهی

ز سروران پیش ازین گرفته رونق و بهی
ز حکم اوست این چنین نظام و گیرودارها

بخلد این جهان قدم ز رحمت خدا
ز سایه ذوی النعم وزیر جمله ازکیا
کفش بکان دلش بیم دهند بخشش و عطا
خبیر و فاضل امم عزیز مصر مصطفی
که برده افسر حشم میان تاجدارها

تفألست این بران خیالیا که بعد از این
رسی بخلد آن جهان ز مصطفی آخرین
حبیب رب مستعان رسول جمله مرسلین
شود همین ز فیض آن بتاج و افسر و نگین
بأمن و شادی و أمان بعمر روزگارها ۲۸

لهم پینجینه بیست کۆپله ییهی خهپالی، زۆر به روونی به دیار ده که ویت که خهپالی وه ستایانه پابهندی کیش و سه روا بووه و به ته واوی هونه ره کانی ره وانبیزی به کارهیناوه و له رووی شیعییه تی شیعه وه له ناستیکی بالآ خوئی نیشان ده دات، به جۆرتیک دیمه نی جوانی پاریس له چوارچپوهی شیعییه تی شیعه وه وینا ده کات و نه وه نده ییش به دیمه نی جوانی شاری پاریس سه رسامه پیی وایه چاوی پۆژگار له هیچ کاتیکدا شوئینیکی وا خوئی وه ک پاریس له سه ر گۆی زه وی نه دیوه، ته نانه ت پای به هه شت بۆ جوانی پاکي به و شوئنه دا تیده په رپت و رووباری شاره که ییش به رووباری که وسه ره ده چوئینی و کچانی شاریش ریز به ریز له هه موو هه نگاو و لایه که وه ده بیریئن. جوانییان له ناز و ده لالیاندا دیاره و به پرچی لوولیان مورغی دین پام ده که ن و به خو شه ویستیان فریشته دیننه سه ر زه وی. ئینجا باسی خوئی ده کات و ده لئی گۆلی یاسه مین بۆچی هئینده لاواز، خو نه ناخو شیی وه ک من بینیه و نه باری غمی هه لگرتووه و به لام وه ک من به تیری عه شقه وه کوژراوه و زه رد و بیه یز و لار بۆته وه. پاشان باس له میهره بانیی و زمانشرینی و ناسکی و قسه زانی کچانی پاریس ده کات و له گه ل نه وه شدا باس له ئاسایشی شاره که و جوانی کۆشکه کانی ده کات و نه وه درده بری که پاریس به هه شتیکي سه ر زه وییه له ئیو ره حمه تی خوادا.

ئه م شیعه ی خه پالی دیمه نه سواوه کلاسیکیه کان ده به زینتی و له چوارچپوهی شیعییه تی شوئندا به وه سفیکی پر له وه ستاکارییه وه نه وین و شوین و شیوازی کلاسیکی و دیمه نی هاوچه رخ تیکه ل ده کات.

۱-۴ شیعیکی کوردیی خه پالی

محمه د علی قه ره داغی له بهرگی شه شه می که شکۆلی که له پووری نه ده بی کوردیدا، نه خمیسکی خه پالی له سه ر شیعی کاریزی هیناوه ته وه، نه گه رچی له بهر شه پرپۆی ده سخته ته که، به ته واوی بۆی ساغ نه کراوه ته وه، به لام به پیوستمان زانی لیره داینین، چونکه ئه مه تاکه شیعیکی کوردیی خه پالییه تا ئیستا دۆزرا بیته وه:

یاره بی چ ده بن جاری به وه صلی مه لقا بی
... ز آتش غم یکسر رها بی
هه رده م کوو ده که م نه ز ته مه نای وه ها بی
جانا نه گه ر ئیمپرو ده ته وی حه شر نارابن
بل ولو لسه ر! دیمی وه کوو به ردی نیقابن
.....

(ساجاغی دسرمه بهجوم بسکی دبنگی!)

تو بلکه ده گه ل نه طلله س و که مخوای فه ره نگی

چین چین کوو ده که ن ره قص و سه ما زولفی سیوه نگی

گيسوى دهموشكين به صهفى مار دهجهنگى
رابطون و خشين جومله دهكهن مهىلى تورابن

....

رؤج جونبوش دهكا دهچچ له بهر جهورى جهوانان
تهن خهسته دل په نجه له بهر ئاهو فوغانان
تاكهى بم ئامانجى... ئه پړو كه مانان؟
عومرم هممه صهرف بوو له فىراقى روخى جانان
جارىكو نه پرسى تو ژمن ئهى خانه خهرابن

.....

رؤج و تهن په نجوورم فىداى سوژ و گودازت
سه مع و به صهرم (درقدى ئاينه سازت)
(بى دمه بكين بيع كه جان من و ارازت!)
عه قل و دل و دينم به فىداى نيمهى رازت
رازيم كو له مابهين چه ئه و به يع و شىرابن

.....

خون ئالووده (دانا بوو!) بريندارى خه دهنگم
دايم كو ده نالم كهى بن جارى له دهنگم؟
مه جرووحم دل ريشم سه رگه شته بى بهنگم
دهردى ژ مه ده رمان كو نه كا دل بهر شهنگم
باوهر مه كه قه ط ئابى حه ياتم به شيفا بن

.....

جهرگم له فىراقت بوو لهت لهت به كهوانان
طاقه تم كو نه ما ئيدى له بهر جهورى جهوانان
بيللاهى نه ماوه تاقتى طه عنهى ده زوبانان
ههر دم له ته مه نناى وىصالى روخى جانان
زار زار ده نالم وه كو طه نوور و روبا بن

....

(من درد گزين فارغ ژ هم كه يف علاقى!)
سه رگه شته دل خهسته له ده ستانى فىراقت
ميصرى حه له بى شامى ده گهل پړوم و عىراقى
وه لّلاهى وه ها سووتيه جهرگم له فىراقى
چهند جار له ده روونم ده بيم بوى كه بابن

.....

كئ بن له بهردهم دهردى هيجرانى نه نالن
ههر چهند ده كه م سه عى له بهر زه وقى وىصالى
سا بهس دلى خوت خوش كه بهوى فيكر و (خه يالى)

بئ فایده تاکه‌ی هه‌وه‌سی زه‌وق و ویصالی
(کاریزی) به په‌روانه ده‌کا راوی عوقابن ۲۹

۲-۴ شیعری فارسی خه‌یالی

غم دو کون ز عشق تو ای نیگار بی زیرم
که هر چه جلوه پذیرد توی بی چشم و ظمیرم
بیان عقده‌ه ابروی تو نه گشت یقینم
به مشکلات خطت گرچه مو به موی خبیرم
خدنگ زخم و سهم از نیگاه من نمی‌هیزد
زند نیگار کمان ابروم ز بس که تعبیرم
رثائی سر زلفت گرفته روز قیامت
نمی‌رسد به میانت چسان ز غصه‌ نمیرم
گذشته عمر ز عشقت ولی جوانم از این رو
به بازم و به نوازی بدین بهانه که پیرم
ز حسن گرچه تو فردی و وحیدی بحقیقت
ز عشق من هم از آن گونه بی شریک و نظیرم
خیالی گر چه اسیرم به کوی آن شه خوبان
چو هم سراسر مرا با سوکان و چو امیرم ۳۰

ئهم شیعری سهره‌ویش ته‌نیا له سهرچاوه‌یه‌کی تورکییه‌وه ده‌ست که‌وت، ئه‌گهر چی له شیوازی شیعره‌کانیه‌وه ئه‌وه ده‌بینریت که شاعیر شیعری زیاتری هه‌بووه و ته‌نانه‌ت دوور نییه که خاوه‌نی دیوانی سهربه‌خوی خوی بووبن، به‌تابیه‌تی به زمانی فارسی. به‌و ئومیده‌ی که ئه‌مه ده‌رگا‌کردنه‌وه‌یه‌ک بیت بو ئه‌وه‌ی شیعری دیکه‌ی ئه‌م شاعیره بدوژرته‌وه.

ئهنجام:

- ۱- خه‌یالی یه‌یکه له شاعیرانی کلاسیکی کورد و خه‌لکی ناوچه‌ی پاوه‌ی هه‌ورامان بووه و لای فهیزی زه‌هاوی ئیجازه‌ی وه‌رگرتووه و سهر به ته‌ریقه‌تی قادیری شیخ عه‌بدولره‌حمانی تاله‌بانی بووه و ههر له ته‌کیه‌ی تاله‌بانیش ماوه‌یه‌ک موده‌ریس بووه.
- ۲- له کۆتایی په‌نجاکانی سه‌ده‌ی نۆزده‌دا ده‌چپته ئه‌سته‌نبول و له ئه‌سته‌نبول دادهمه‌زری.
- ۳- وپرای شیعره‌کانی-که چهند شیعریکی که‌می دوژراوه‌ته‌وه-، خاوه‌نی دوو به‌ره‌می کتیب بووه و به‌و هۆیه‌وه له ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه له پای نووسینی کتیبه‌کانی پاداشت کراوه.
- ۴- له کۆتاییه‌کانی ژبانی سهردانی پارسی کردووه و شیعریکی پینجینه‌ی بیست کۆپله‌یی به فارسی له په‌سنی شاری پاریس داناوه و له‌نیوان سالانی ۱۸۷۳-۱۸۶۶ واته‌هوت سال له پاریس ماوه‌ته‌وه.
- ۵- هاوړپیه‌تی له‌گه‌ل چهند شاعیریکی کورد هه‌بووه، له‌وانه فیکری و شیخ ره‌زای تاله‌بانی.
- ۶- خه‌یالی به‌هۆی ناوبانگ و کاریگه‌ریه‌که‌ی، شیعری له رۆژنامه‌گه‌ری عوسمانی بلاووته‌وه و له رۆژنامه‌گه‌ری کوردیی سهرده‌می عوسمانیشدا ناوی له‌پال شاعیرانی کورددا هاتووه.
- ۷- شیعره‌کانی خه‌یالی-ئه‌وه‌نده‌ی به‌رده‌ست که‌وتوون- له ئاستیکی به‌رزدان و تا ئیستا به زمانی فارسی و کوردیی ناوه‌ند و کوردی گۆران شیعری لی دوژراوه‌ته‌وه.

که‌شکۆلی که‌له‌پووری ئه‌ده‌بی کوردی، محمهد عه‌لی قه‌رده‌اغی، به‌رگی شه‌شم گولزار و به‌هار، بلاوکراوه‌ی ناراس، هه‌ولێر، ۲۰۰۴. ل 147-29

30 Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha, Mûjgan Çakır ve Hanife Koncu (hızl.) (2012). Mehmed Tevfik - Kâfile-i Şuxarâ. İstanbul: Doğu Kültüphanesi Yay. 297, 302

سه‌چاوه‌کان

به‌لگه‌نامه‌ی عوسمانی:

- B.O.A. A.}MKT.MHM. 222 – 22
B.O.A. A.}MKT.MHM. 223 - 63
B.O.A. A.}MKT.MHM. 229 - 91
B.O.A. A.}MKT.MHM.00223.00063.003
B.O.A. A.}MKT.NZD. 318 - 54
B.O.A. A.}MKT.NZD. 353 - 40
B.O.A. A.}MKT.NZD. 384 - 13
B.O.A. A.}MKT.NZD.00451.00038.001
B.O.A. Á.DH.. 475 - 31873
B.O.A. Á.DH.. 476 - 32000

به زمانی کوردی:

شیخ‌په‌زای که‌کووکی و شیعه‌تورکییه‌کانی، عه‌تا ته‌رزی باشی، وه‌رگیپانی له‌تورکییه‌وه‌ئه‌حمه‌د تاقانه، ب‌لاوکراوه‌ی ئاراس، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر، ۲۰۱۱.
میژووی ناوداران‌ی کورد، عارفان، زانایان، ویزه‌وانان، شاعیران، بابه‌شیخی مه‌ردۆخ رۆحانی، وه‌رگیپانی ماجدی مه‌ردۆخ رۆحانی، به‌رگی یه‌که‌م، سنندج، ۲۰۱۱.
که‌شکۆلی که‌له‌پووری ئه‌ده‌بی کوردی، محمه‌د عه‌لی قه‌ره‌داغی، به‌رگی شه‌شه‌م گولزار و به‌هار، ب‌لاوکراوه‌ی ئاراس، هه‌ولیر، ۲۰۰۴.

به فارسی:

مشاهیر پاوه: شرح حال، آثار و زندگی شاعران پاوه (۹۰۰ - ۱۳۰۰ ه.ق)، عدنان مرادی و حیدر معاذی، انتشارات آراس، سنندج ۱۳۹۶.

به تورکی:

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu (hızl.) (2012). Mehmed Tevfik - Kâfile-i Şu'arâ. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay. 297, 302

ده‌ستخه‌ت:

ده‌ستخه‌تی تذکرة الشعراء ی یمنی، کتیبخانه‌ی زانکۆی ئه‌سته‌نبول، ژماره ۳۵۶۳.

ده‌ستخه‌تی تذکرة الشعراء، سید صادق محمد، کتیبخانه‌ی زانکۆی ئه‌سته‌نبول، ژماره ۲۵۶۸.

مجموعه اشعار، کتیبخانه‌ی مللی کتیبخانه‌سی، ژماره ۶۱۱۵۴۵.

رۆژنامه‌ی عوسمانی:

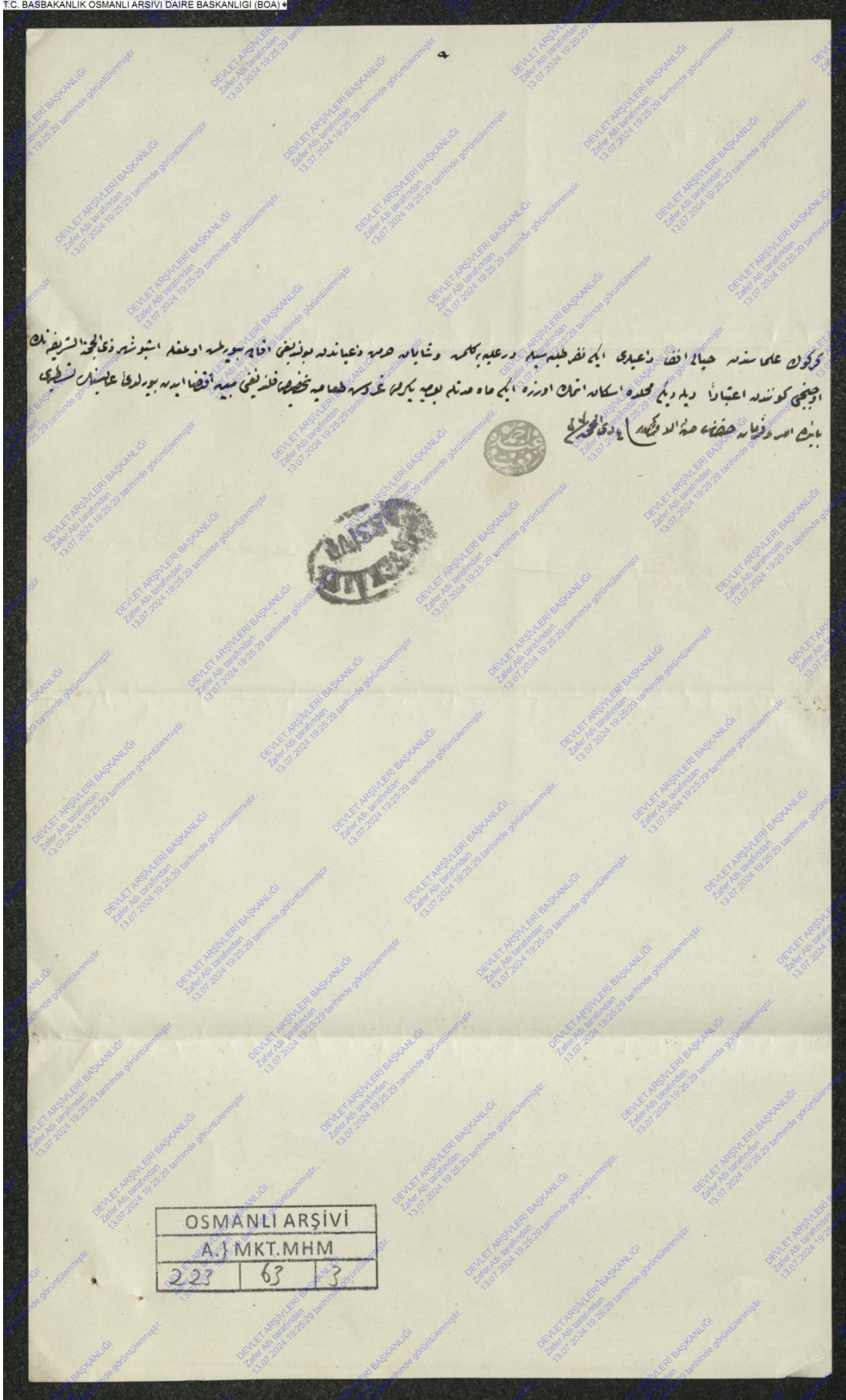
ادبیات کردیه‌دن بعض نمونه‌لر، محمد مه‌ری، کردستان، عدد ۱، ۲۸ ربیع‌الآخر ۱۳۳۷، روزنامه‌ه جریده‌ه حوادث، عدد ۲۲۲ له ۱۸۶۵/۸/۱۷.

اسکی عثمانیلیرده‌ه‌زراعت حیاتی، جریده‌ه‌زراعت حیاتی، عدد ۲، ۱۹۱۹/۵/۱۵.

بریتانیا کنسولوسنه‌ه‌جواب، ویلایت مدعی عمومی عبدالرحمن ناجم، ترجمان حقیقت، عدد ۹۸۲، ۵ ذوالقعدة ۱۲۹۸ / ۲۸ ایلول ۱۸۸۱.

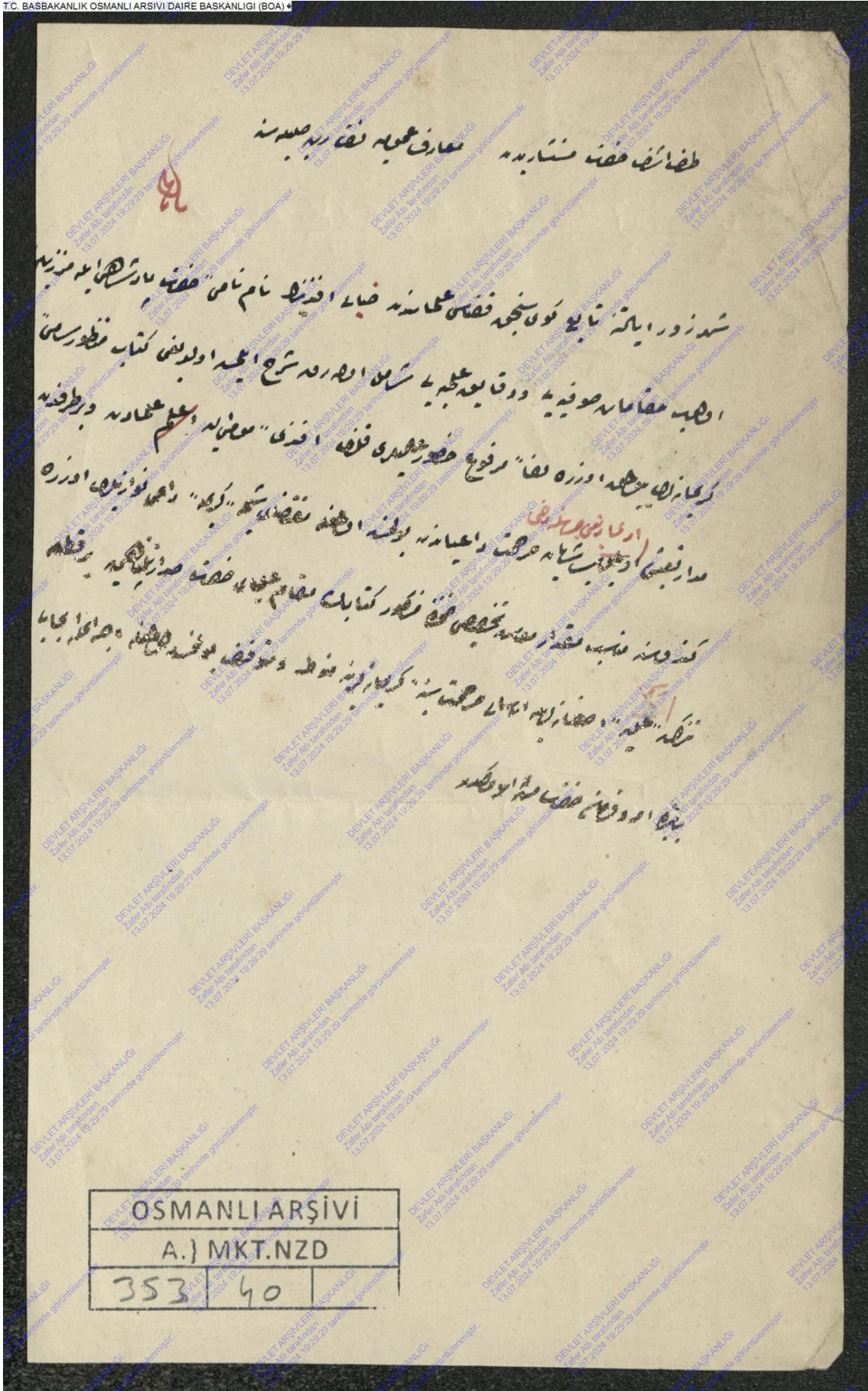
وینئی به شیک له به لگه نامه کان:

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00223.00063.003

TC. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞIVI	
A.} MKT.NZD	
353	40

A.} MKT.NZD.00353.00040.001

زودن یوزولدینی حالا مجهول یولنش ایدوی محلی
غزته زدن مستغزجدر

اومدنیرومکسبفاده جاری اولان اصول اختلایه
واشکار متباعتی تحت انضباطه المی واولوالبیک
لازمکلان اسایش واستراحتی ائال اتمک مقصد خیر
مرصدینه سینی فرانسه ایبراطورینک اثره متبته
یوندن اقدام تشکیل اولنش واستریا ایبراطورینک
برادری ارشدوق (مقتسین) محل مذکورده صدالی
ایبراطوری به اجلاس اولنش اولدینی حانده وکلاستک
من القدم مألوف اولدقاری عدم صداقت واستقامت
اولحوالبیک اسایش وممورینی ائال ابدیه مبه چکندن
محنسه واقع اولان تبلیغی اوزرینه فرانسهک مالیه
مأمورلندن بذات مستوفی معاشله اوج سنه طرفده
مکسبفالمک امورمالیه سینی تحت انضباطه المی اوزره
تعیین وزنداره اصولینی دخی اجرا اتمک اوزره
یوزالی نفر ضبطیه اله برما مور تخصص اوتسوب
اولطرفه اعزام اولنش ایدوی غزته زدن مرویدر

انکلهزده شوارالمی حیوانیه مخصوص اولان شب
علیق ظهور ایدوب خیلدن خیلی تلفات وقوعبولنش
وکنده کجه چونالغده یولنش ایدوکنندن اطبان
مرکب قومیسونلر تشکیل اوتوب چاره اتفافی
اسبانه بالفقه ابدیه ده حالافانده سی مشاهده
اولنه مدیعی وعلت مذکوره اوزره روسیه دن کلش
(روسیه صفروبولی) تسید اولدینی محلی غزته زنده
کورلشدر

چورجیل

(تحويلات نماز، واسهام جدیده تک تعذاله فتائی)

روسیه ایبراطوری دونهای موجوده دن برفرقه سنک نوز
افرنجیک بکری اوخنی کونی طشس چیمستی وبحره
وکیلی یولنان برادری غزاندوق قوسطنطینک دخی برابر
بولنستی امر وتنبیه المنش واولو جهله ایجابی اجرا
اولنه رق دونهای مذکور بخر باطعمه جبقار یلوب فرقه
مذکوره تک بکری الی قطعه دن عبارت یولنش ایدوی
محلی غزته زنده کورلشدر

علت معلومه تک بکنده هوجه بکنده دخی وقوعه
کلدیکی اولجه بیان قلمشیدی بودغه رسیده نظر
مطالعهمز اولان اوراق حوادنده بتون بتون کسب
خفت ایلدیکی بیان اولنش وشسیدی به دکن محل
مذکوره ورود این واپورل حقتده بدی کون قرانته
اجرا اولنغده ایکن بعدازین درسعادتدن وعلت
وقوی روایت اولنان محال ساره دن اوزایه کیده چک
واپور و سفینه لر حقتده محلدن قیامی نارینندن
اعتباراً اون کون قرانته اجرا ایلدیله چکی ومحل
مذکوره تکرار خسته لک وفوعبولور ابدیه قرانته
مدتی تمدید ایلدیله چکی مقرر یولنشدر

مجمعه امریقا ملجبرلندن بر چسوقی بوادالمی واپور
وسفینه لر ایله لوندزیه صاوشمغه اولدقاری غزته ز
روایت ایلدیله

انکلهزده امریقا قدر بخرط تلغرافی تمدد اولنقی
اوزره ایکی سنه دنبرو بر قومالیه تشکیل اوتوب
امرانشا سته باشنیش وسکر کونلک مسافه به قدر
تمدید اولنش ایکن خط مذکور شکست اولوب مخابراه
سکنده کلش ایدوی قومالیه مذکور حصه دارانه
فوق العاده ابرات مراق ایتمش اولدیغی و یونک

قبوه ده انش اولان شرر دهشت وخشیت کند کجه
علو لته رنک بونک املقاسی سننده بر طیب جلب
ایند بر من وکنده سینی کوستر منش اولوب طیب
مرقوم کونده اون دفعه صاچه صاچه شیرایچون یولنغده
اولدیغی جهته اولامر قومک یوزینه باقوب قرالی بی
کورنجه بونک نصل کلد بکنی یوزینی بر یولی بزیاله
سیلوب سنلده بکنی سؤال ایلد کده خسته قویسنده
اولان یوراسی چیغان بیلر دن برینی کوستر وب یوندن
از اولجه ایدست اله رقی یوزیمی سیدندی دیمسی
اوزرینه همان طیب برسو نکر ایله مر قومک یوزینی
سیله رنک افزادوب وفضله اوله رقی برده تورکوب
چیقوب گمشدر

اجنبیه

اوستریا دولتک سابق بحریه وکیلی (وانبرک) ک
درسعادت سفیری تعیین اولنغدی سولنکده
یولنش ایدوی وبانه دن وارد اولان بحرات ماللرندن
اکلاشلشدر

روسیه ایبراطوری ایله ایتالیا قرالی بپنده هنوز
مستحکم اولان مولات صمیمیه ومناسبات ودادیه
فوق العاده دن طسولایی لهستان اختلال
ائتمانده ایتالیا دن کیدوب ارباب اختلایه فارشمن
اولانلر سیره کوند رلدیکی جهته بودغه مر قوملرک
اطلاقلاری دولت مشارالیه طرفندن روسیه
ایبراطورینه بیان اولنش وایبراطور مشارالیه دخی
یوبلده روی موافقت کوسسوروب بقیلاً ایجابیه
بقه جفتی وصدایش وشمدیدن بعضیلر تک سیلرینی
تخل به ایتمش اولدیغی غزته زنده کورلشدر

توبه

مشاعر شعری دهر دن وشهر نکران اساتیه عصر دن
خیالی اقدینک شهر یارس حقتده نظم وانشاد المنش
اولدیغی قصیده لطیفه در
(هوالستمان)
قصیده بی نظیره در تعریف شهر یارس از افکار آن
شارح بیدل بخارای خیالی اقدی کرکوی
ندیده دیده زمان صحیح روزگارها
چوشهر یارس تک مکار زعرصه کنارها
نه خود کاشته بر مکان زبینه کنارها
چو فصل یارس یک زمان بصفت مدارها
جهان دیگرست این چو خلد بردبارها
نسیم خلاد هر زمان بی لطافت وصفا
یارس آید از جنان ز روی فقر چون کدا
زره بیاد این مکان رسد ولی بصد جفا
بخاک پای اوزدان کند بجان ودل فدا
که در پیش قندوان بسیر مر غزارها
میان شهر نهرسن چو کورست در جنان
بیاغ وخانه وچمن یوز و شب شود روان

زدختران کلیدن زدلبران نکتسه دان
بدور اوز ناز و غن کدر کند خورسان
کده برده اند تن بین زدیدها نظارها
بهر قدم زهر بحر بهر نکتسه زهر طرف
کنده صف بصف کدره تک به صدها زار صف
زدلبران باهتر ز دختران باشرف
ازان ایلان پر کهر وزان شان چون صدف
روان شود بدشت ودر زدیدها بخارها
عیان نکات حسن وان از مصحف جالشان
سکون وقته دریان ز عشوه ودالشان
بطرفی روشنت ازان سواد زلف وصالشان
نهان روز کن فکان در آیت مقالشان
که دیده ام دهند جان برده مرارها
کنشد رام سرخ دین بدام زلف خیم بجم
کشد بهر نه بکین بدیر مقستی حرم
بیاورند بر زمین ملک زعرش از حکم
چوا هوان دشت چین خطاست اگر کندرم
کنند چون نه از کین میان زره شکارها
کدر کند روز و شب بسیر باغ ویوسشان
رسد ز زلفشان طرب بستانل و بضران

دهند دم دم ز لب بناد میده خنجه جان
قدر خاری آوب ز چشمشان بارغوان
ولی زقد دهند آب بسر وجو بیارها
بدین شکوفه کی سخن چر است این چنین نزار
نه دیده بخت زمین نه دوش او کشیده بار
ز عشق کشته همچون ضعیف زرد و سوار زاز
و باشنیده بس سخن زدن روان دلفسکارها
برند کر سخن زدن روان دلفسکارها
بغمزه می برند دل بعشوه می دهند جان
کنند عاشقان خجل ولی دهند شان امان
بروی نرم همچو کل بره تبر چون سنان
بهر نگاه متصل کند خلق صد جهان
ز کرد کار منقصل هزار کدر کارها
ملاحتت ذره ز شعلة لفایشان
لطفانت قطره ز لبه صفایشان
ظرافتت عشوه ز طوط و فایشان
زاکنتت اجمعه ز سعه صدایشان
زده ز حسن طره زلف بر عذارها
کند مسح کفتسکو ز نکتسه نکا هشان
سپهر سر کند فرو ز کوشه کلاهشان

Extended Abstract

Kurdish literature, which is the most prominent part of poetry, has many gaps to fill in writing its literary history, because there are still many poets whose names and works are unknown through manuscripts and documents. They are not far away in history, but for many reasons some of them have not been discovered. Some even have a couple of poems visible and others are still missing. The Ottoman archive and its opening to researchers is a golden opportunity for the history of Kurdish literature to trace Kurdish poets, scholars and celebrities, especially the treasured archive that contains more than four centuries. Of course, during those four centuries, a large part of the Kurdish country was under the rule of the Ottoman Empire, so the most information in all fields of Kurdish culture can be found in this archive.

Khayali Koyi or Khayali Pavehi or Khayali Kirkuki is the name of a poet whose name was mentioned in the history of Kurdish literature only as Khayali, without much information being known about him. This study has tried to present some new information about this poet through Ottoman documents and sources in the Ottoman archives, especially this poet, apart from other Kurdish poets, may have been the first poet to travel to Paris and wrote poems in praise of Paris. From this perspective, this study, while discussing the (Khayali) in the Ottoman archives, has tried to discuss the origins of the place of birth, education, scientific license, becoming a teacher and then travel to Istanbul and Paris in the shadow of documents. However, he highlighted the status of his knowledge, his works and the reward he received for writing his works. He also presented several poems in Persian and Kurdish by Goran and Sorani in different ways. The poet's friendship with several Kurdish poets was discussed and then the year and place of his death were highlighted.

The importance of this research is that for the first time in such detail and in the shadow of important documents and sources focuses on the life and works of Sibghatullah Khayali, which we believe will be a gateway to find more information about his life and poems. What we came to in this study were several conclusions, including: Khayali is a classical Kurdish poet from Paveh region of Hawramabad. He received a license from Faizi Zahavi and belonged to the Qadiri sect of Sheikh Abdulrahman Talabani. In the late 1950s, he moved to Istanbul and settled there. In addition to his poems, he has two books and was rewarded by the Ottoman Empire for writing his books. At the end of his life, he visited Paris and wrote a poem in Turkish in praise of the city. He stayed in Paris between 1866 and 1873 for seven years. He was friends with several Kurdish poets, including Fikri and Sheikh Reza Talabani. Khayali Because of his fame and influence, his poetry was published in the Ottoman journalism and his name was mentioned alongside Kurdish poets in the Kurdish journalism of the Ottoman period. His poems are at a high level and so far poems have been found in Persian, Central Kurdish and Gorani Kurdish.